

NORLANDSFORSKNING
NORLAND RESEARCH INSTITUTE

Oppdatert maktpolitisk vurdering av regionreformen på Nordmøre

**Et scenario der fem Nordmørs-
kommuner går inn i Trøndelag:
Smøla, Aure, Halså, Surnadal og
Kristiansund**

Publisert: Juni 2017
Skrevet av: Åge Mariussen

Arbeidsnotat nr.: 1006/2017
ISSN-NR: 0804-1873

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

ARBEIDSNOTAT

ARBEIDSNOTAT NR: 1006/2017	ISSN-NR: 0804-1873	PROSJEKTNUMMER:	ANTALL SIDER: 21
FORFATTER(E): Åge Mariussen		SALGSPRIS NOK:	
<p>Oppdatert maktpolitisk vurdering av regionreformen på Nordmøre - Et scenario der fem Nordmørs-kommuner går inn i Trøndelag: Smøla, Aure, Halså, Surnadal og Kristiansund</p>			

INNHold

FORORD	2
1 INNLEDNING	3
2 DISTRIKTER OG SENTRUM	4
3 KOMMUNER SOM VURDERER EXIT TIL TRØNDELAG	10
4 REGIONALE INTEGRASJONSPROSESSER.....	12
5 INNOVASJONSSTRATEGIER OG ENTREPRENØRIELLE OPPDAGERE	13
6 POLITISK GJENNOMSLAGSKRAFT FOR DISSE FEM KOMMUNENE I EN NY REGION KONTRA DAGENS	18
7 MULIGE KONSEKVENSER FOR NIVÅET PÅ FYLKESKOMMUNALE TJENESTER/INVESTINGER VED REGIONBYTTE.....	18
8 EVENTUELLE FORSKJELLER I VEKSTKRAFT I NY REGION KONTRA DAGENS	19
9 UTREDNINGEN SKAL I TILLEGG SKISSERE MAKTPOLITISKE KONSEKVENSER FOR NORDMØRSKOMMUNENE SAMLET OG FOR KRISTIANSUND. DRØFTING AV VERDEN AV Å OPPRETTHOLDE DET REGIONALE SAMARBEIDET PÅ NORDMØRE I FORHOLD TIL DEN FORESLÅTTE ENDRINGEN	19
10 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	20
REFERANSER	23

FORORD

Dette arbeidsnotatet ble utarbeidet av Nordlandsforskning med bakgrunn i en kontrakt med Kristiansund kommune, ved informasjonsleder Petter Ingeberg. Bakgrunnen for avtalen var resultat fra tidligere analyser gjennomført av Nordlandsforskning i Møre og Romsdal:

Datagrunnlaget for analysen ble velvillig stilt til rådighet fra planavdelingene i Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal fylkeskommuner.

En foreløpig versjon av notatet ble drøftet med representanter for berørte kommuner i Kristiansund, 31 mai 2017.

Prosjektet ble gjennomført av seniorforsker Åge Mariussen, Nordlandsforskning.

1 INNLEDNING

Fylkeskommuner har ansvar for ulike typer av infrastruktur og velferdstjenester, de driver regional planlegging og næringsutvikling og de arbeider med samordning av sektorer i samarbeid med statlige etater og institusjoner. De ledes av et folkevalgt regionalt parlament, et fylkesting. Fylkestinget velger en politisk ledelse, som iverksetter sine mål gjennom en administrasjon. Et sentralt arbeidsredskap for administrasjonen er ulike typer av planer og strategier, bygd på mål fastsatt av politikerne. Disse strategiene utvikles gjennom brede prosesser der ulike institusjoner og aktører kommer med innspill før de går til politisk behandling. Dette skjer i samarbeid med departement i Oslo, da særlig Kommunal og Moderniseringsdepartementet, som bevilger penger gjennom fylkeskommunene til ulike formål, godkjenner planer og gir retningslinjer. Bakgrunnene for fylkesplanene er ofte analyser som gjennomføres av forvaltere og eksperter i fylkeskommunen, ofte med eksperthjelp utenfra. Analysene fylkeskommunene gjør av regionale betingelser for samfunnsutvikling og vekst ligger til grunn for plandokumenter og strategier som blir gjenstand for politisk behandling. I en «perfekt verden» skal disse plandokumentene og strategiene styre fylkeskommunenes prioriteringer av penger, gitt de statlige retningslinjene for hvordan dette skal gjøres.

En viktig begrunnelse for at vi har fylkeskommuner er at dette politisk-administrative apparatet styres og opereres av politikere, forvaltere og eksperter som er i stand til å forstå og analysere regionale og lokale forhold. De er nærmere geografien, velgerne, bedriftene, arbeidsmarkedene, lokale foreninger og interesseorganisasjoner. De har tettere kontakt med lokale kommunale politikere og forvaltere enn den sentrale statlige forvaltningen i Oslo.

Makt på det lokale nivået i dette systemet består i

1. Å få gjennomslag i fylkeskommunen og fylkespolitikken for en forståelse og analyse av hvordan lokale muligheter til utvikling bygd på lokale forutsetninger ser ut, i form av regionale og lokale strategier for utvikling
2. Å kunne bruke dette gjennomslaget til å allokere fylkeskommunale penger til prioriteringer og beslutninger om prosjekter som virkeliggjør disse mulighetene.

Fra et lokalt ståsted kan dette skje gjennom bidrag i planprosessene som hjelper planene til å fokusere på relevante utfordringer og lokale utviklingsbehov i kommunene, fulgt opp av relevante prosjekter bygd på vedtatte strategier. Ulike fylker har ulik geografi, økonomi og politikk. De utvikler seg på ulike måter og i ulike retninger. Når man tar utgangspunkt i en *fylkeskommune* som en *geografisk enhet for analyse og politikkutforming* vil derfor konklusjonene om hvor utviklingsmuligheter ligger kunne gå i ulike retninger. Det er her fylkesgrenser kommer inn.

Flytter en kommune over en fylkesgrense kommer den inn i en annen regional utviklingsstrategi med andre prioriteringer og alternative nettverk. Her er det forskjeller på Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal, som vi skal se nedenfor.

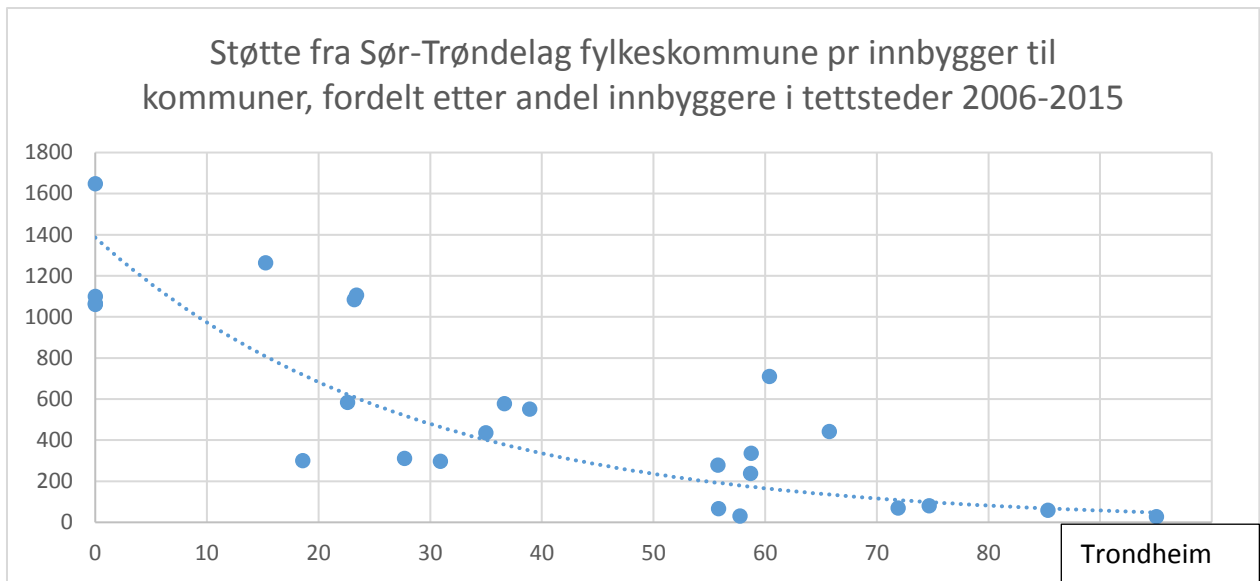
Norsk planlegging bygger på flere tradisjoner eller «modeller» for hvordan lokalsamfunn og regioner kan utvikle seg gjennom regional- og distriktpolitikken. Disse modellene er viktige premissleverandører, de gir makt til de som setter dem gjennom i fylkespolitikken og de

brukes som begrunnelse til å fordele penger på ulike måter. Vi kan skille mellom distriktpolitikk, politikk for regional integrasjon, innovasjonspolitik og smart spesialisering.

2 DISTRIKTER OG SENTRUM

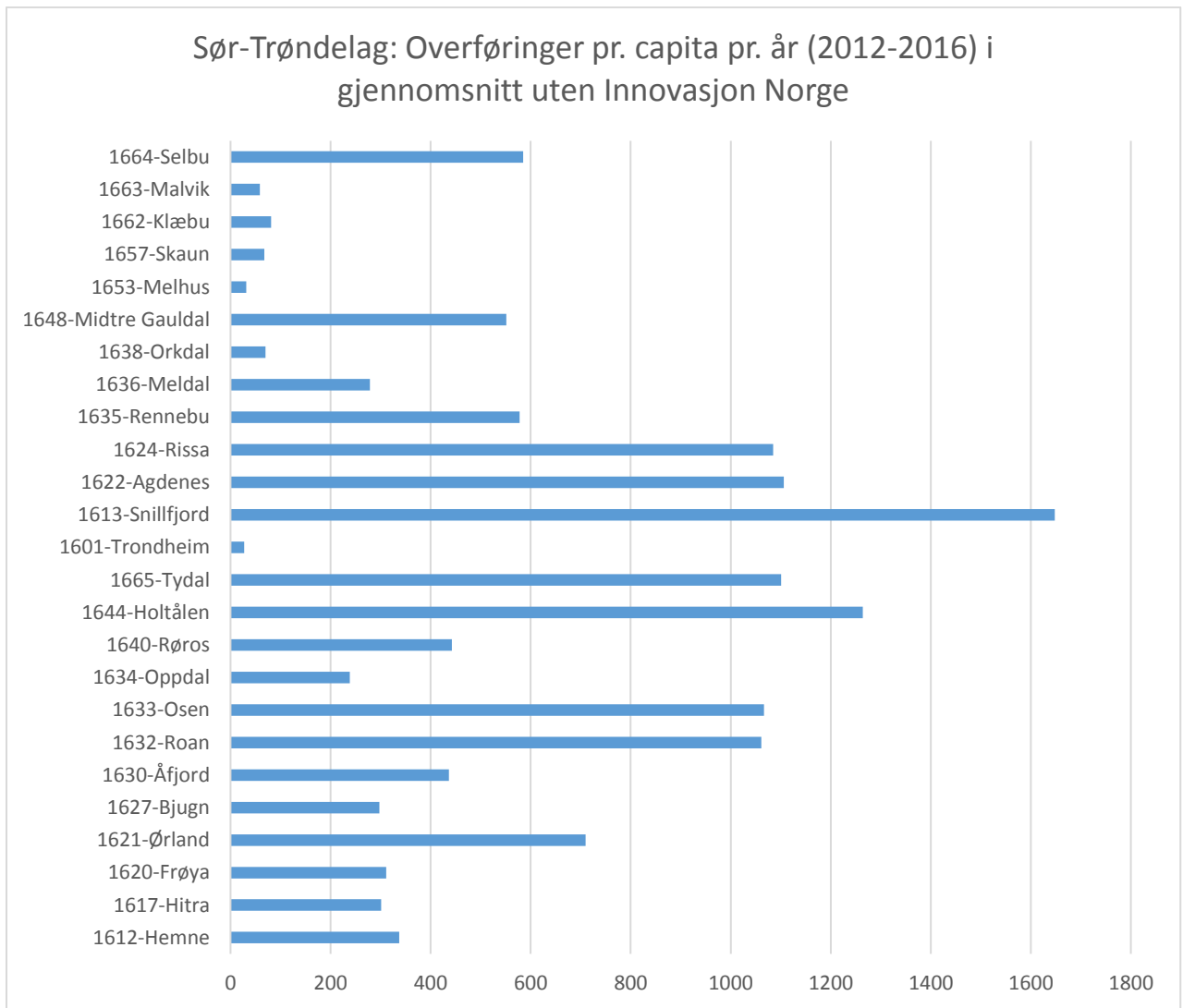
En tung trend i nyere norsk historie er distriktpolitikken. Den favoriserer utkanter og spredtbygde områder, med sterke innslag av landbruk, industri og fiske. Vi er inne i en lang historisk fase i Norge og andre land som preges av flytting fra utkant og spredtbygde områder til byer. I denne situasjonen forsøker distriktpolitikerne å bremse denne prosessen, gjennom kompenserende tiltak som subsidier til primærnæringene, markedsbeskyttelse av landbruket gjennom nasjonale grenser for matvaremarkedet, desentralisering av offentlige institusjoner og tiltak for utvikling av eksisterende og nye ressursbaserte primærnæringer samt turisme. Trusselen innenfor denne politikken er avfolkning og marginalisering av utkantene. På dette området går det bedre i Norge enn i våre naboland Sverige og Finland. En årsak til det er at vi i mange perifere områder har livskraftige og innovative bygder med aktive næringsmiljø med industri, fiske, annen maritim virksomhet, jordbruk, oppdrett, turisme. I livskraftige bygder fins det entreprenører som leter etter nye muligheter å bruke ressursene i bygdene på. Både Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag påvirkes av en tung «megatrend» i Norge de siste tiårene, vekst i «landsdelsentre» som Oslo, Bergen og Trondheim. Denne «megatrenden» påvirker de to fylkene på ulik måte. Den gir en hyggelig befolkningsvekst i Sør-Trøndelag, drevet fram av det store og sterke lokomotivet Trondheim som er en integrert byregion som omfatter og gir generøs vekst i mange omlandskommuner. Denne veksten som går av seg selv i Trondheim forsterker en tradisjon i fylkeskommunal planlegging i Trøndelag, prioritering av områder med primærnæringer, i innlandet og langs kysten. Trondheim har store nasjonale institusjoner som driver forskning og utvikling, som NTNU og SINTEF. Disse institusjonene har en nasjonal og internasjonal orientering. Gjennom program som VRI har fylkeskommunen engasjert seg i å hente ut ressurser fra disse institusjonene og knytte dem sammen med det regionale næringslivet ute i distriktene, ved å gjøre forskningsmiljøene i Trondheim mer generøse i forhold til omlandet. Som vi skal se nedenfor har denne satsningen ikke forstyrret fokuset i Sør-Trøndelag fylkeskommune på spredtbygde områder, små tettsteder og utnyttning av naturressursene og mulighetene på landsbygda.

Dersom vi hadde levd i en verden uten fylkeskommuner, bare med kommuner og stat, kunne vi ha tenkt oss at staten bevilget et fast beløp pr. innbygger til utvikling i alle kommuner. En måte å måle sentralitet på er å se på andelen av kommunenes befolkning som bor i tettsteder i forhold til andel i spredtbygde strøk. (Et tettsted er en samling av hus der det bor minst 200 mennesker).

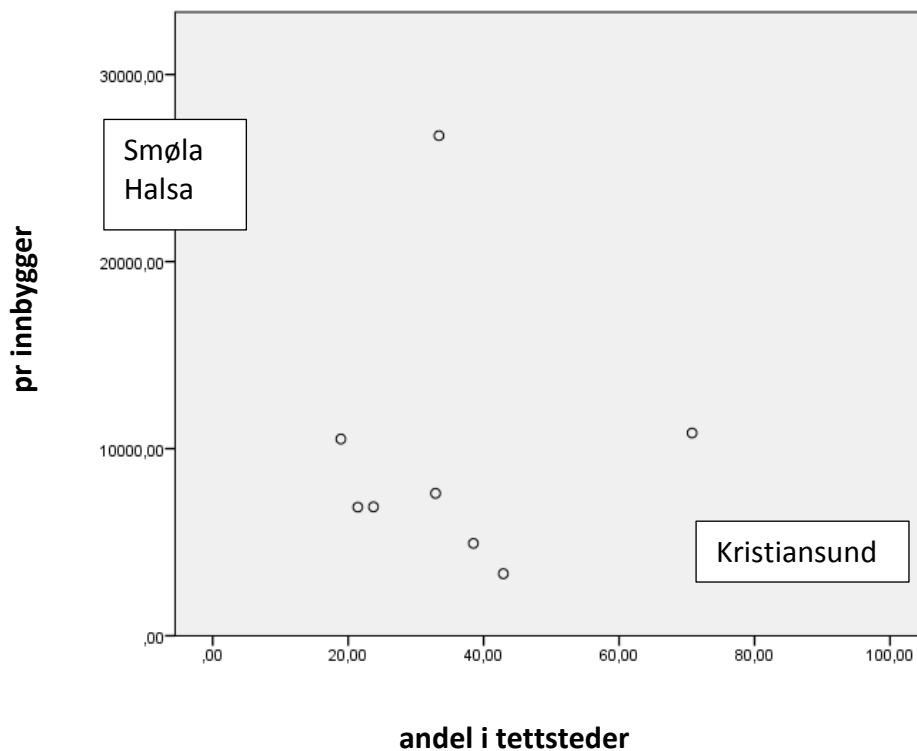
Figuren viser at Trondheim har en svært lav overføring pr. innbygger. Det er andre kommuner med stor andel i tettbygde strøk som også får lite. Dette er de sentrale kommunene rundt Trondheim. Noen kommuner med spredtbygd bosetting har høy støtte. En del av disse får støtte til omstilling. Samtidig ser vi at sentrum – periferi ikke er det eneste kriteriet. Mellom disse ytterpunktene er det stor spredning. Det skyldes blant annet støtte til utdannings- og forskningsinstitusjoner og omstillingsmidler. Støtte fra fylkeskommuner er basert på prosjekter. Noen kommuner har institusjoner og næringsliv som får stor støtte, mens andre klarer seg selv. Det er slik prioriteringene i planene slår inn på fordelingen av penger. Støtten gjennom prosjekter er ofte tidsavgrenset. Bildet overfor er basert på gjennomsnitt for perioden 2012-2016. Ser vi på enkelt år er variasjonene større. Denne oversikten viser ikke Innovasjon Norge. I Sør-Trøndelag faller sentrum-periferi dimensjonen i fylkeskommunens bevilgninger stort sett sammen med profilen for Innovasjon Norge.

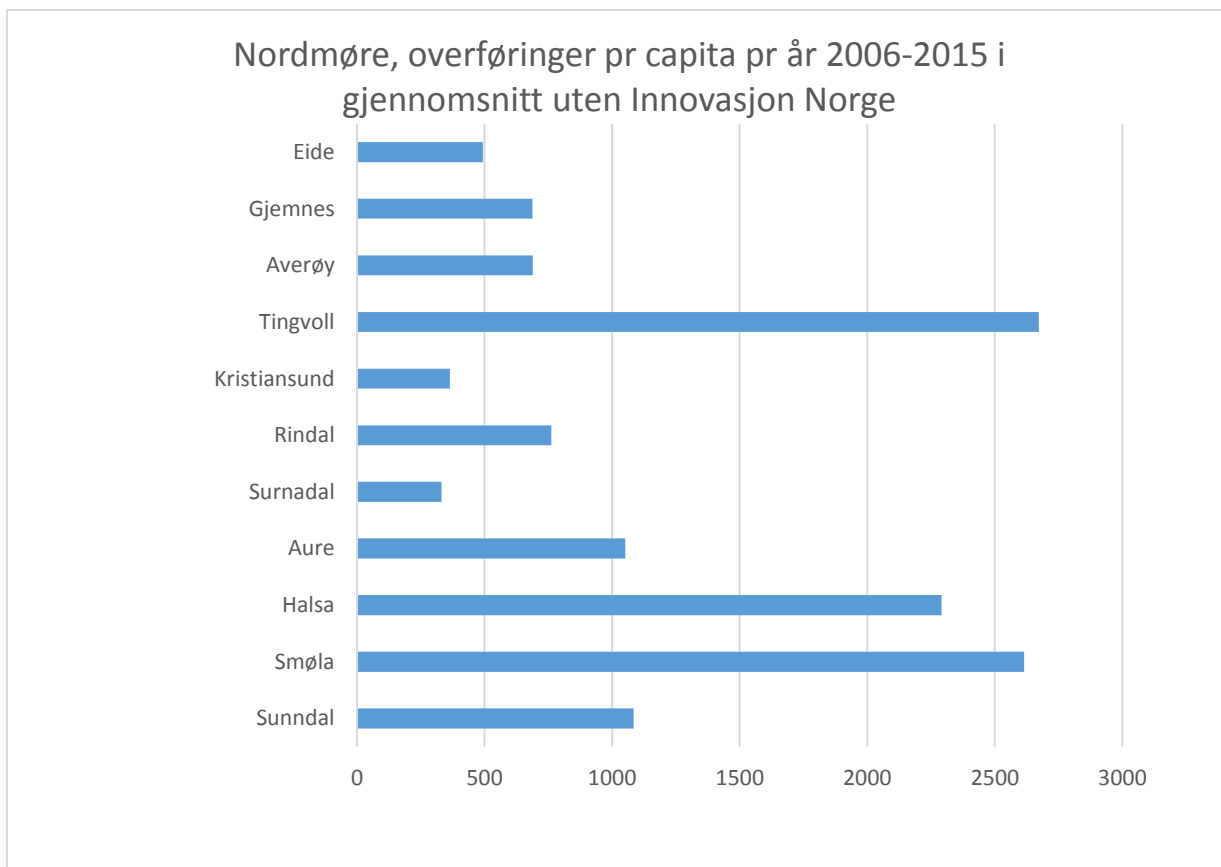
Figuren nedenfor viser de samme tallene fordelt på kommunene.

Figuren nedenfor viser det tilsvarende bildet for de 11 kommunene i Nordmøre. Den horisontale aksen (tettbygd) viser andelen av kommunens innbyggere som er bosatt i tettbygd strøk. Den vertikale aksen viser støtten pr. innbygger. Ytterpunkt er Kristiansund, som får relativt lite pr. innbygger og der de fleste bor i tettbygds strøk, og Smøla og Halså, med spredt bosetting og relativt store overføringer. Noe av variasjonens skyldes kommuner med kraftpenger, som får mindre penger fra fylkeskommunen.

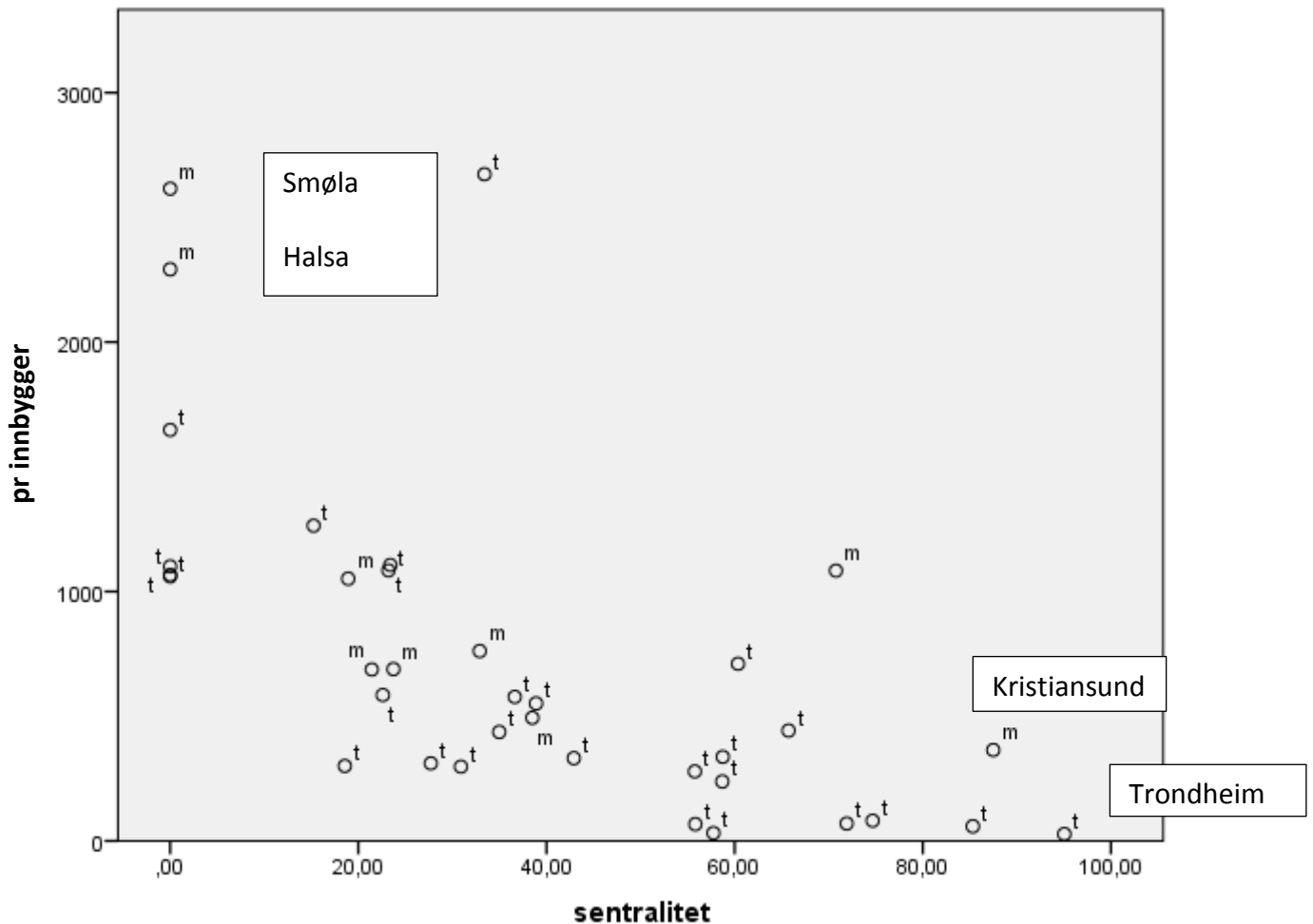
Støtte fra Møre og Romsdal fylkeskommune pr innbygger til kommuner i Nordmøre fordelt etter andel innbyggere i tettsteder. Gjennomsnitt pr år for 2006-2015.

Dette er gjennomsnittstall over en lengre periode (2006-2015). Ser vi på disse tallene pr. år blir det større variasjoner. Vi ser også at sentrum – periferi ikke er den eneste faktoren som påvirker fordelingen av penger. Disse variasjonene kommer av at fylkeskommunene ikke fordeler penger ut fra sentralitet, men ut fra strategier som også er åpne for andre faktorer, som behov for regional integrasjon, innovasjon og omstilling, som vi skal komme tilbake til nedenfor. Det er grunn til å merke seg at om vi ser på disse historiske tallene er det liten forskjell mht hvordan penger blir fordelt internt i Nordmøre og i Sør-Trøndelag. Det er heller ikke slik at nivået på støtten i periferien i Sør-Trøndelag er vesentlig høyere enn i periferien i Nordmøre. En viktig faktor er at strategiene er under endring, og de er ulike. Pengene bevilges til ulike formål og med ulike begrunnelser, og den geografiske fordelingseffekten av dette er dynamisk. Det er her de fylkeskommunale planprosessene kommer inn, som vi skal se nedenfor.

Forholdet mellom sentralitet (andel innbyggere i tettbygd strøk) og støtte i Sør-Trøndelag og Nordmøre under ett.

Figuren viser de 36 kommunene i Sør-Trøndelag (merket med t) og Nordmøre (merket med m), fordelt etter andel av befolkningen bosatt i tettbygd strøk (sentralitet) og støtte pr. capita. Støtten pr innbygger er beregnet som gjennomsnitt pr år. For Nordmøre bygger gjennomsnittet på perioden 2006 – 2015. For Sør-Trøndelag tar vi utgangspunkt i tallene fra 2012-2016.

Mye av variasjonen skyldes at enkelte spredtbygde kommuner har kraftinntekter, noe som slår ut i mindre overføringer fra fylkeskommunen, mens noen kommuner har spesielle problem, som omstilling, og de får «mer enn de skulle ha hatt». Ulike virkemidler for deler penger på ulik måte. Av hensyn til sammenligningen har vi her holdt Innovasjon Norge utenfor. De siste årene har disse bevilgningene blitt redusert. Fylkeskommunene har reagert på disse reduksjonene på ulike måter. Det er likevel en klar tendens som slår relativt likt ut i begge fylker, at de små og spredtbygde får mer og de store og tettbygde mindre. Sett i forhold til grad av tettbebyggelse får Kristiansund litt mer enn det den «skulle ha fått» i Sør-Trøndelag. Figuren viser at Trondheim og noen av de andre tettbygde kommunene i Sør-Trøndelag får relativt lite. Samtidig ser vi at kommunene i Nordmøre og Sør-Trøndelag ikke kommer vesentlig ulikt ut.

Dette inntrykket bekreftes av analyser av enkelt år for perioden 2012-2015. Målt på denne måten er det ikke en stor fordel for en kommune å ligge i Sør-Trøndelag. Kristiansund kommer relativt heldig ut sammenlignet med Trondheimsregionen.

For alle 36 kommuner under ett er det en sterk sammenheng mellom sentralitet (andel av befolkningen i tettbygd strøk) og kroner pr. innbygger. Korrelasjonen +0,632 (jo mer perifer, jo flere kroner pr innbygger). Dersom dette tallet hadde vært 1 ville fordelingen av penger blitt bestemt av graden av spredtbygd bosetting. Hadde det vært 0 ville fordelingen av penger vært uavhengig av sentralitet. I Sør Trøndelag er dette tallet +0.622 og i Nordmøre er den +0,657. Disse forskjellene er for små til at man kan si at det er forskjeller mellom fylkene.

3 KOMMUNER SOM VURDERER EXIT TIL TRØNDELAG

I 2016 hadde Nordmøre 61904 innbyggere. Kommunene som vurderer å «skifte fylke» er byen Kristiansund, med 24526 innbyggere i 2016, samt fire periferi-kommuner, Surnadal, Halså, Smøla og Aure. Dette utgjør til sammen 39755 innbyggere. De som «blir igjen» i Nordmøre vil da eventuelt være 22149 innbyggere. I gjennomsnitt over de siste 5 år fikk hver kommune i Nordmøre 1041 fylkeskommunale kroner pr år pr innbygger over disse budsjettene.

Tabellen nedenfor viser fordelingen av midlene bevilget fra Møre og Romsdal fylkeskommune til Nordmøre fordelt på områder i strategien. Vi har her delt inn i kommuner som vil forbli i Møre og Romsdal og kommuner som vurderer om de vil skifte fylke.

Kommuner i Nordmøre. Overføring av penger fra Møre og Romsdal fylkeskommune 2006-2015 fordelt på virkemidler

	Befolkning 2016	Kom. Nærings- fond	Omstilling	Bredbånd	Utdanning og forskning	Tettsteds- utvikling	Nærings- utvikling	Regional utvikling	Totalt
Tingvoll	3103	9738000	0	9825646	12968334	90000	8755500	41377480	82754960
Sunnadal	7160	0	4150000	7750631	15502500	1828000	9696998	38928129	77856258
Averøy	5826	8311000	.	1205218	.	3672000	6054500	19242718	38485436
Gjemnes	2593	7771000	.	140165	.	.	960000	8871165	17742330
Eide	3467	6867000	.	139368	.	.	1500000	8506368	17012736
Sum tilbake	22149	32687000	4150000	19061028	28470834	5590000	26966998	116925860	233851720
Kristiansund	24526	9535500	0	1752858	1000000	1771662	29369283	43429303	86858606
Smøla	2141	10510000	3000000	2708113	3116833	1530000	8127575	28093180	57085701
Halsa	1547	10245000	.	2708113	.	1506000	4194667	18653780	37307560
Aure	3536	12971000	.	1399439	.	400000	3627160	18397599	36795198
Surnadal	5969	0	.	2699847	.	300000	6857500	9857347	19714694
Rindal	2036	.	.	2242896	.	400000	5258805	7901701	15803402
Sum ut	39755	43261500	3000000	13511266	4116833	5907662	57434990	126332910	237761759
Nordmøre	61904	75948500	7150000	32572294	32587667	11497662	84401988	243258770	487416881

4 REGIONALE INTEGRASJONSPROSESSER

En annen sterk trend er ideen at regional integrasjon, som knytter byene og periferien tettere sammen er en kilde til vekst og utvikling. Tanken er her at byene vokser og trekker regionen med seg. Idealet er her større, sammenhengende regionale bo- og arbeidsmarkedsregioner med byer som sentrum for omlandskommuner som nyter godt av nærheten til sentrale tjenester og arbeidsmarked og som samtidig har lokale tettsteder med tilgjengelige «nære» tjenester. En sentral mekanisme er pendling som trekker landområder med tettsteder og spredt bosetting inn i byenes arbeidsmarked. I et slikt perspektiv med regional integrasjon med noen store bysentra og tettsteder kan også utkantene «koble seg på». Men byer kan fungere på ulik måte i forhold til omlandet. Enkelte store byer med sterke økonomier kan være generøse. De skaper nye næringer som vokser og slår nye knopper ute i omlandet. De gir pendlingsmuligheter for omlandskommuner, som nyter godt av skatteinntekter og konsum bygd på arbeid som blir gjort i byene. Store og generøse byer kan lage nettverk og bli integrert med andre byer omkring seg og på denne måten lage mekanismer for vekst som løfter store geografiske områder. Et slikt ideal er Stockholmsregionen. Men mindre norske byer kan ofte vise seg å være «gjerrige» overfor omlandet. De vokser ved å trekke til seg varehandel og ungdom fra områdene rundt, uten å gi noe særlig igjen. Omlandet blir marginalisert, tettstedenes butikker må gi tapt for de store varehusene i sentrum, private og offentlige tjenester følger etter og næringslivet som blir igjen blir mer og mer ensidig orientert mot primærnæringer.

Møre og Romsdal har tre mellomstore byer, Ålesund, Molde og Kristiansund. Disse byene omgis av kommuner med mellomstore og små tettsteder, og av kommuner uten tettsteder. Et sentralt problem for planleggere og regionale politikere i Møre og Romsdal er at fylket faller utenfor veksten i de store byene, som Oslo, Bergen og Trondheim. Den «lange linjen» i fylkeskommunal planlegging har derfor vært å satse på aksene Ålesund – Molde – Kristiansund, og å fremme tettstedsutvikling og regionale integrasjonsprosesser mellom og rundt disse tre byene. Tanken er her at ved å bygge en stor og integrert bo- og arbeidsmarkedsregion, der det er mye pendling over kommunegrensene og et differensiert arbeidsmarked med interessante jobber kan Møre og Romsdal komme bedre ut i konkurransen om unge barnefamilier som gir vekst i folketallet. Her er det altså regional integrasjon som er den dominerende forståelsen. Denne strategien har vært vellykket, i den forstand at den har bidratt til en betydelig pendling langs aksene, både mellom de tre byene, de mellomstore tettstedene og periferien i fylket.

Et argument mot å flytte Nordmøre inn i Trøndelag er at det vil kunne bryte opp denne regionale integrasjonsprosessen. En fylkesgrense tvers gjennom Nordmøre er at det vil også kunne bremse arbeidet med å få til et velfungerende regionalt arbeidsmarked i Nordmøre, med Kristiansund som den sentrale byen. Nordmøre er en fragmentert arbeidsmarkedsregion, der flere uløste samferdselsprosjekt gjenstår.

5 INNOVASJONSSTRATEGIER OG ENTREPRENØRIELLE OPPDAGERE

De siste årene har det blitt lagt mer vekt på ideen om at forskning og utdanning kan legge grunnlaget for innovasjonsdrevet vekst. Norge har en sentralisert universitetsstruktur, med store universitet i store byer. Mange regioner, inkludert Møre og Romsdal, som «burde ha hatt» et universitet med teknisk-naturvitenskapelige fag som er relevant for det regionale næringslivet blir «avspist» med en høyskole eller to, gjerne med fokus på offentlig sektor og administrasjon. På tross av at Møre og Romsdal blir regnet som en innovativ region i norsk sammenheng, scorer fylket lavt i internasjonale sammenligninger. Fylkeskommunene har allerede ansvaret for videregående utdanning. Mange av dem, inkludert Møre og Romsdal, har engasjert seg i utvikling av utdannings- og forskningsinstitusjoner for å utvide og utdype kunnskapsgrunnlaget for innovasjonsdrevet vekst. Tabellen nedenfor viser fordelingen av denne støtten på regionene i Møre og Romsdal.

Ramme 60 Forskning utvikling pr.region		
Region	Total	%
Felles	60 533 000	46 %
Nordmøre	20 332 500	16 %
Romsdal	1 875 000	1 %
Sunnmøre	48 350 000	37 %
SUM	131 090 500	100 %

Sør-Trøndelag fylkeskommune arbeider med å gjøre Trondheim mer generøs i forhold til resten av fylket, ved å trekke oppmerksomheten i de store nasjonale forskningsinstitusjonene i Trondheim i retning av resten av fylket (se nedenfor). Det er en utbredt misforståelse at innovasjonsnettverk og innovasjonssystem bare finnes i store byer. Mange områder utenfor næromlandet til store byer har geografisk utstrakte innovasjonsnettverk som bidrar til nyskaping, innovasjon og fornyelse i primærnæringer og industri. Innenfor landbruket fins det en lang tradisjon med kunnskapsspredning bygd på desentralisert landbruksfaglig utdanning. Oppdrettsnæringa vokste seg sterk langs kysten, takket være tette kontakter for kunnskapsoverføring og læring mellom forskningsmiljø, utstyrsleverandører, veterinærer og oppdrettere. Industri i utkanten trenger kontakter med leverandører av avanserte tjenester innenfor automatisering og digitalisering (Industri 4.0).

Entreprenørielle oppdagelser går ut på å lete etter, oppdage og utnytte nye muligheter for vekst og økonomisk utvikling. En slik leting foregår i de fleste økonomier, av entreprenører som får gode ideer til nye måter å bruke eksisterende kunnskaper, ressurser og teknologier

på. Denne leteprosessen tar utgangspunkt i regionens styrker og bygger på dem. Under gunstige omstendigheter kan den av og til resultere i utvikling av nye sektorer, som er beslektet med eksisterende sektorer som finnes i regionen fra før. Dette er et velkjent fenomen på landsbygda, der hus og natur som blir brukt til landbruk kan tas i bruk i turisme. Oppdrettsnæringen langs kysten vokste fram fra kjent teknikk med sildenøter, oppdrett av laks i innsjøer og vassdrag og erfaringer med oppbevaring av levende sild i nøter. Dette fenomenet kalles innovasjon gjennom relaterte variasjoner. De blir satt i gang av entreprenører som gjør nye oppdagelser. Det kan være mange hindringer for slike entreprenører. De trenger ofte et støtteapparat som kan levere forskning og reguleringer. På landsbygda kan entreprenørielle oppdagelser være nye måter å bruke natur på, ofte med kjent teknologi, eller teknologi fra andre områder som kan tilpasses. Kjente stikkord for komplekse prosesser som driver åpning av nye forretningsområder er «grønt skifte», «sirkulærøkonomi», den «blå-grønne åkeren», «hav-rommet» og «bio-økonomi». Denne mekanismen for vekst går ofte av seg selv, men av og til trenger entreprenørene hjelp av forskning og myndigheter. Skal vi kunne ta i bruk natur til nye formål må det ofte forskes på ressurser og de må kartlegges for å lage forutsetninger for en bærekraftig utnyttelse. Et aktuelt eksempel er alger. Oppdagelser skjer ofte i samspill med andre. De er ofte avhengige av vide geografiske nettverk med kunnskapsressurser og teknologimiljø som viktige noder som etablerer utveksling av erfaringer og læring. Her er «kritisk masse» et viktig begrep. Det er gjerne store næringer og næringsnettverk som kan gi opphav til nye, smarte måter å tjene penger på i nye næringer. Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal ser ut til å måle kritisk masse på ulik måte. Sør-Trøndelag snakker om bio-økonomien, mens Møre og Romsdal er bekymret for framtid til den oljeavhengige industrien på Sunnmøre.

I omstillingen vekk fra olje blir utfordringen å finne nye anvendelser for oljebasert teknologi på nye områder. Dette er ressurssterke aktører med sterke egne nettverk som drives av markedet (den lave oljeprisen og nedskjæringene i oljesektoren) til å finne på noe nytt. Dette har ført til en strategisk prioritering innenfor Møre og Romsdals innovasjonsstrategi i retning av å hjelpe den oljeavhengige maritime industrien til å finne nye retninger å gå i. Konsulentfirmaet som laget analysen (Oxford Research) konkluderer slik: *«Det er den maritime næringen som dominerer som den sterkeste, men også marine næringer, møbelindustrien og petroleumsnæringen er godt forankret. Regionen vil nok merke konsekvenser av reduksjon i oljepris, men det er et større mangfold i fylket enn man kanskje først skulle tro. Mye av den maritime næringen er nært knyttet til oljesektoren, «men kan det flyte er det relevant».* Den viktigste anbefalingen er: *«Prioriter! Det må foretas en avveining mellom hvor stor vekt en legger på effektivitet (verdiskaping) og regional utvikling i bred forstand.»* Forsknings og innovasjonsstrategien som kommer ut av denne analysen prioriterer en satsning på sektorene som allerede er sterke: marin, maritim, olje og gass og møbler. Evnen til utvikling av nye næringer, altså entreprenørielle oppdagelser, ser ifølge denne analysen først og fremst ut til å kunne komme i kontakter mellom disse sterke sektorene og gjennom deres internasjonale nettverk. Med sin oljeindustri blir Nordmøre også berørt av denne omstillingsprosessen.

Det kan se ut som om problemene i den oljeavhengige industrien kan få innflytelse på prioriteringene i Møre og Romsdal framover. Det er usikkert hvor lenge denne omstillingsprosessen vil vare. Står vi overfor en langvarig krise eller en kort og hektisk omstilling som fører til utvikling av nye industrielle strategier? Dersom det kommer

omfattende problem i det regionale arbeidsmarkedet vil dette kreve stor oppmerksomhet fra fylkeskommunen. Dette er også et problem i Nordmøre. Det kan spekuleres i at statlige myndigheter vil ta et ansvar, for eksempel gjennom Norges Forskningsråds planlagte satsning på omstilling i norsk økonomi.

Det fins en åpning i innovasjonsstrategien, nye muligheter i hav-rommet:

Dei naturgitte fortrinna til Møre og Romsdal er i hovudsak knytt til nærleiken til havet og dei ressursane som finst der. Utnytting av havrommet har gjort regionen til eit marint og maritimt tyngdepunkt, der erfaringsbasert kompetanse er kopla saman med høgre formell kunnskap. Evna til å utnytte moglegheitene i havrommet er ein del av grunnlaget for den framtidige verdiskapinga i regionen. For å lykkast trengs det meir forskning og utvikling, både brukarstyrt forskning der bedriftene sit i førarsetet og forskning som er med på utvikle dei regionale forskings- og utdanningsinstitusjonane som skal støtte opp under næringslivet sitt innovasjonsarbeid. Vi ser no ei utvikling der den maritime næringa utnyttar kompetansen sin og vidareutviklar den inn mot nye marknader som offshore vindkraft, gruvedrift til havs, havbruksnæringa etc. Vidare ser vi at fiskebåten blir ein del av bioøkonomien med prosessering om bord. Det er stort unytta potensiale i havrommet som gir nye moglegheiter for den maritime og marine næringsklynga. Ut frå den tradisjonelle fiskeindustrien veks det no fram ein ny industri med sterkt fokus på berekraftig og lønnsam utnytting av marin biomasse og dei store mengdene med restråstoff som kjem frå fangst og oppdrett. Dette ber med seg aktivitet innan foredling av bio-marine ingrediensar, som har eit stort potensiale innan fôr/industri, helse/ernæring og farmasi. Nær 10 prosent av den globale foredlinga av biomarine ingrediensar skjer i regionen. I segmentet konsentrat av omega-3 står industrien i fylket for 30 prosent av den globale produksjonen. Næringar og leverandørar som er retta mot havrommet er godt posisjonert for å utvikle og ta i bruk ny teknologi i produksjon av marine proteiner og ingrediensar. Utvikling av nye forretningsmodellar, som følgje av den teknologiske utviklinga i næringane, vil vere viktig for kva posisjonar bedriftene vil ta i marknadane.

En satsning på mulighetene i hav-rommet vil være relevant for Nordmøre. Den vil også kunne komplettere innovasjonsstrategien i Sør-Trøndelag. Sør-Trøndelag leter etter nye muligheter i naturen. Deres innovasjonsstrategi tar utgangspunkt i samarbeid mellom relevante forskningsmiljø, den tar sikte på å bruke eksisterende teknologi på nye måter, og den drives av en pro-aktiv fylkeskommune og småbedrifter i utkanten:

Sør-Trøndelag særpreges av sterke forskningsmiljø og et næringsliv som er svært diversifisert og mangfoldig i form av mange (til dels svært) små bedrifter uten tydelige motorer eller næringsklynger. Dette diversifiserte næringslivet har vist seg å være en stor styrke i skiftende tider som det vi opplever nå. Det gir en robusthet og mange ben å stå på. Det er imidlertid en utfordring at bedriftene er små og at de ofte mangler økonomisk ryggrad til å investere i prosesser for å sikre nyskaping og innovasjon. Dette øker viktigheten av god samhandling mellom bedriftene og med offentlige aktører. Regionens næringsliv gir også en god posisjon i arbeidet med «det grønne skiftet» med sterk råvarebase og komplette verdikjeder innenfor både marin sektor, jordbruk og skogbruk. Det er viktig å jobbe for at regionens sterke FoU-miljø bidrar til å styrke dette segmentet i næringslivet.

Utgangspunkt for prioriteringen i handlingsprogrammet er de komplette verdikjedene på disse områdene. Med bakgrunn i ressursituasjonen og vårt sterke FoU miljø bør vi kunne ta en nasjonal posisjon i «det grønne skiftet». De viktige naturressursene befinner seg både i innlandet og på kysten, noe som krever bosetting og bolyst for å sikre fortsatt optimal utnyttelse av disse ressursene.

Trøndelag – Norges fremste matregion

Trøndelag har en betydelig andel av nasjonal matproduksjon både innen grønn og blå sektor. Det er over tid arbeidet godt med utvikling av lokal mat og drikke, også som en sentral del av regionens reiselivsprodukt. Trøndelag har derfor gode forutsetninger for ytterligere å kunne forsterke posisjonen som Norges Matregion nummer én og ta videre steg mot et mål om å bli Nord-Europas matregion nr 1. Sterkere samarbeid og kobling mellom blå og grønn mat/sektor vil ytterligere bidra til å forsterke posisjonen.

Bioøkonomien – det grønne skiftet

Bioøkonomi er produksjon av fornybare biologiske ressurser og deres omdannelse til f.eks. mat, fôr, kjemikaler, ingredienser, materialer farmasøytiske produkter og bioenergi. Bioøkonomien omtales gjerne som en motsats til «petroleumsøkonomien». Kjernen i bioøkonomien er et skifte fra fossile hydrokarboner til bærekraftig produksjon og foredling av fornybare karbohydrater.

Det arbeides nå med en nasjonal bioøkonomistrategi. Strategien vil identifisere overordnede prioriteringer for en nasjonal innsats på området og formulere tilhørende mål og tiltak i et langsiktig perspektiv. Arbeidet utføres av Nærings- og fiskeridepartementet og Landbruks- og matdepartementet. I følge regjeringen ligger Norges største fortrinn innenfor bioøkonomien i et nært og tett samarbeid mellom blå og grønn sektor. Det slås fast at primærnæringene har et stort potensial for økt lønnsomhet.

Trøndelag har med sine biomasseressurser og teknologimiljøer gode forutsetninger for å gå foran i utvikling av bioøkonomien. Marin sektor med havbruk og fiskeri, jord- og skogbruk med tilhørende næringsmiddelindustri og treindustri er sentrale næringer i regionen. Gjennom å ta bruk ny kunnskap drevet fram av forskning og innovasjon vil bioøkonomien gi store framtidige muligheter.

På Regjeringens hjemmesider er «grønt skifte» definert slik: «De globale klima- og miljøutfordringene krever omstilling til et samfunn hvor vekst og utvikling skjer innen naturens tålegrenser. Det må skje en overgang til produkter og tjenester som gir betydelig mindre negative konsekvenser for klima og miljø enn i dag. Samfunnet må igjennom et grønt skifte.»

Trøndelag bør ha ambisjon om å ta en ledende nasjonal rolle i arbeidet som kan defineres som «det grønne skiftet». Hovedambisjonen er å utvikle et regionalt næringsliv som bidrar med størst mulig verdiskaping basert på fornybare ressurser, herunder fornybare biologiske ressurser og fornybar energi. Salg av råvarer er ikke nok,

videreforedling og prosessering er sentrale stikkord. Det er ikke kun snakk om utvikling av ny teknologi, teknologien må også tas i bruk av et næringsliv som er offensivt (rettet mot å ta markedsposisjoner og eksport), mao utvikle et næringsliv som er «grønt» og ambisiøst. Samarbeidet mellom blå og grønn sektor er en mulighet som er prøvet ut i en del sammenhenger uten å lykkes i særlig grad, men som vil bli ytterligere forsterket gjennom et fokus på bioøkonomi.

Klimapolitikken vil skape flere arbeidsplasser enn den koster, både på kort og lang sikt.. Det grønne skiftet er en omstilling som må komme i hver verdikjede, og i hver eksisterende næring, og ikke minst i samspillet mellom ulike næringer og kompetanseområder. Et godt initiativ er utvikling av Norsk senter for prosessindustri. Sør Trøndelag fylkeskommune vil følge opp dette initiativet med nødvendige ressurser for å løfte prosjektet. Dette er av nasjonal interesse og viktig for flere bransjer. Det er en forutsetning at aktørene selv er aktiv med morgendagens løsninger i utarbeidelsen av mulig innhold i et forprosjekt.

Havrommet

Havrommet som begrep omfatter hele det marine feltet, dvs. både vannflaten, vannsøylen og havbunnen og har et betydelig potensial. Akvakulturnæringen utnytter stadig større sjøareal, i tillegg til tradisjonell bruk knyttet til fiskeri, ferdsel og rekreasjon. Det er liten tvil om at akvakultur vil vokse ytterligere og kreve areal noe som krever en regional tilnærming. Dermed utfordres kommunene i sin arealplanlegging, og krav om samhandling.. STFK vil bidra til at vi får en god og helhetlig arealplanlegging i sjø i Trøndelag. Interkommunal Kystsoneplan er utarbeidet som samarbeid mellom de 11 kystkommunene og skal nå vedtas av det enkelte kommunestyre.

Marin sektor

Marin sektor er i dag en av regionens viktigste bransjer, og den vil etter all sannsynlighet få en enda sterkere posisjon i årene som kommer. I første rekke er det lakseindustrien som har hatt en eventyrlig vekst, leverandørindustri og forskningsaktivitet bidrar også med en betydelig verdiskaping.

Potensialet for videre vekst er stort. De blå flatene, enten det er på havoverflaten, i vannsøylen eller på havbunnen, er sentrale i det grønne skiftet. Sentrale utfordringer som har initiert dette handler om klima, om energi og om et globalt økende matbehov. Marin og maritim sektor i Trøndelag har potensiale til å bidra betydelige i dette. (...)

Smøla, Aure, Halså, Surnadal og Kristiansund ligger mellom to sterke motorer i denne prosessen, industrien på Vestlandet, det sterke forskningsmiljøet i Trondheim og de innovative nettverkene av småbedrifter i Sør-Trøndelag. Det er rimelig å tenke seg at disse prosessene vil føre til en sterkere satsning på «Hav-rommet» og «bio-økonomien». Det vil være viktig for næringslivet i Kristiansund å utnytte synergiene mellom disse to sterke motorene. En mulig tilnærming vil kunne være å bygge bro mellom Sør-Trøndelags og Møre og Romsdals strategier, for eksempel ved at Møre og Romsdal «kjøper seg inn» i Sør-Trøndelags utkantrettede satsning på småbedrifter.

6 POLITISK GJENNOMSLAGSKRAFT FOR DISSE FEM KOMMUNENE I EN NY REGION KONTRA DAGENS

Politisk gjennomslagskraft for disse fem kommunene dreier seg om å få til en regional strategi for utvikling som er i tråd med deres utviklingsbehov. Det ser ut til at Sør-Trøndelag har en strategi for nettverksutvikling som er relevant for næringslivet i Nordmøre, samtidig som Møre og Romsdals strategi også åpner muligheter.

En politisk strategi for å styrke de fem kommunene internt i Møre og Romsdal vil kunne gå ut på å se etter nye muligheter for utvikling, med utgangspunkt i fylkets naturressurser. På dette området fins det en åpning, i form av strategiens omtale av «hav-rommet».

Fylkesgrenser er ment å bli varige. Faren ved å trekke en fylkesgrense gjennom Nordmøre er at et redusert Møre og Romsdal vil miste interessen for Kristiansund, og Sør-Trøndelag vil fokusere på sine interne forbindelser. Dersom de negative effektene av fylkesgrenser slår inn internt i Nordmøre er det fare for at en taper i denne prosessen kan bli Kristiansund, som vil få en mer marginal geografisk posisjon, med barrierer til Molde og viktige deler av sitt regionale omland.

7 MULIGE KONSEKVENSER FOR NIVÅET PÅ FYLKESKOMMUNALE TJENESTER/INVESTERINGER VED REGIONBYTTE

Den foregående analysen viser at begge fylkeskommunene prioriterer periferien. Målt i fylkeskommunale penger pr innbygger er det store variasjoner. Når en liten spredtbygd kommune får et prosjekt eller en institusjon blir det fort store tall pr. innbygger. Noen perifere kommuner faller utenfor, noen får omstillingsmidler og noen får støtte til utdanning og forskning. Dermed kommer de høyt i denne statistikken, men disse institusjonene kan også styrke nabokommunene. Det er dermed store variasjoner mellom kommuner med samme sentralitet.

Med utgangspunkt i disse *historiske* tallene ser det ikke ut til å være noen åpenbare fordeler ved å bytte fylke.

8 EVENTUELLE FORSKJELLER I VEKSTKRAFT I NY REGION KONTRA DAGENS

På bakgrunn av den foregående diskusjonen kan vi skissere flere scenarier. Her er to forslag:

1. De fem kommunene i Nordmøre går inn i Sør-Trøndelag. Den regionale integrasjonsprosessen i Nordmøre brytes opp, arbeidsmarkedet fragmenteres ytterligere. Strategien i Sør-Trøndelag viser seg å gi små resultat
2. Nettverkene mellom næringslivet i Nordmøre og Trøndelag får lov til å utvikle seg som om Nordmøre hadde vært en del av Trøndelag. Den regionale integrasjonsprosessen i Møre og Romsdal fortsetter, og Nordmøre kan nyte godt av innovasjonsnettverk internt i Møre og Romsdal og inn i Trøndelag.

9 UTREDNINGEN SKAL I TILLEGG SKISSERE MAKTPOLITISKE KONSEKVENSER FOR NORDMØRSKOMMUNENE SAMLET OG FOR KRISTIANSUND. DRØFTING AV VERDEN AV Å OPPRETTHOLDE DET REGIONALE SAMARBEIDET PÅ NORDMØRE I FORHOLD TIL DEN FORESLÅTTE ENDRINGEN

Målsettingen med det regionale samarbeidet på Nordmøre er

- I. Etablere tettere samarbeid kommunene imellom, for at regionen skal utnytte mulighetene i det nye næringslivet
- II. Vise hvordan kommunene i fellesskap kan bygge Kristiansund som regionsenter, til beste for både omland og by
- III. Arbeide for å få endret finansieringsordningene for nye veiprojekter
- IV. Arbeide for å etablere et bredere utdanningstilbud og et akademisk miljø på Nordmøre
- V. Arbeide for nye statlige arbeidsplasser til Nordmøre
- VI. Utvikle relasjonene med samarbeidspartnere rundt Nordmøre, slik at man finner støtte i arbeidet med disse punktene
- VII. Sørge for at Nordmøre står samlet i viktige saker

Samarbeidet har gitt resultat på noen områder, men det har også støtt på flere problem. Skal regionen komme videre med å løse utfordringene innenfor samferdsel og bygge et mer sammenhengende regionalt arbeidsmarked, må det til flere statlige beslutninger som ikke er avhengig av regionale planleggere, hevdes det i sluttrapporten fra regionutredningen utført av Orkide. Disse samferdselsløsningene skulle altså kunne sees uavhengig av det regionale samarbeidet i Nordmøre. Selv om det er statlige etater som fatter beslutninger ut fra sin egen logikk, uavhengig av hensynet til regionale integrasjonsprosesser, vil en regional organisering kunne opprettholde presset.

10 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Spørsmålet om endring av fylkesgrenser er i utgangspunktet en politisk avgjørelse. Ingen vet hva framtida bringer, men politikerne skal vise veien, og ta vanskelige valg. Det kan av og til vise seg å være fornuftig å satse på en usikker strategi, særlig dersom gevinsten er stor. Usikkerhet kan også gi tap. Det finnes argument som går i begge retninger i denne saken. De historiske tallene og analysen som legges fram i denne rapporten viser at det ikke er mye å hente når det gjelder størrelsen på overføringene på å flytte fylkesgrensen. Det er ikke noen stor gevinst.

Dialogen rundt spørsmålet viste at et hovedproblem for små, spredtbygde kommuner langs en fylkesgrense er at grensene legger hindringer for utvikling. Fylkene prioriterer sine egne interne integrasjonsprosesser, mens samferdselsløsninger som kommunene langs grensa kunne ha hatt fordel av blir prioritert ned. Fylkeskommuner kan bryte opp skolekretser og ødelegge muligheter for å vedlikeholde tilgjengelige utdanningstilbud i distriktene. Nettverk som utvikles gjennom de regionale innovasjonsprogrammene blir forbeholdt fylkenes «egne» innbyggere og tøyas ikke over grensene.

Et samlet Nordmøre bør drive fram et samarbeid mellom Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag som tar sikte på å redusere ulempene med fylkesgrenser og som på den måten åpner opp for innovasjonsnettverk sørover og nordover, med Nordmøre i sentrum. I EUs regionalpolitikk, Strukturfondene, blir regionene pålagt å bruke en viss andel av sine budsjetter for utvikling i andre regioner. Ansvar for å få til et bedre samarbeid mellom fylkeskommuner og å bygge ned de negative effektene av fylkesgrenser ligger sentralt, i Kommunal og Moderniseringsdepartementet og i statlige etater som samferdsel og planlegging av veier som ikke blir godt nok samordnet med regionale utviklingsstrategier.

Det er flere faktorer som sannsynliggjør at flytting over grensen vil kunne skape usikkerhet for Kristiansunds videre utvikling. Det vil være en trussel mot det regionale samarbeidet på Nordmøre, der Kristiansund er sentrum. Det vil kunne svekke forbindelsen fra Kristiansund til det store regionale arbeidsmarkedet langs «aksen» i Møre og Romsdal. Sør-Trøndelag er «styrt av periferien». Det vil være usikkert i hvilken grad et større Trøndelag vil kunne bli en

hensiktsmessig ramme for å få til byutvikling i Kristiansund, basert på forutsetningene byen har.

En av disse forutsetningene for vekst er at Kristiansund ligger mellom to sterke motorer for utvikling. På den ene siden ligger industrien på Vestlandet, som går i retning av en omstilling der andre ressurser i havet enn olje står sentralt. På den andre siden ligger de innovative kyststrøkene og distriktene i Sør-Trøndelag, og den sterke teknologibyen Trondheim. Utfordringen for Kristiansund kan være å utvikle begge disse relasjonene, ved å bygge broer mellom de to fylkene. En slik nettverksstrategi for økt innflytelse og kontroll over egen utvikling i Nordmøre forutsetter ikke at Kristiansund må ta usikkerheten med å flytte på fylkesgrensen. Tvert imot, det kan være en fordel å fokusere på mulighetene som ligger i å bygge ned grensens betydning, uten å flytte den.

Et videre samarbeid på Nordmøre bør ta sikte på å bygge en smart plattform for innovasjon som supplerer Møre og Romsdals satsning på hav-rommet med virkemidler for kunnskapsoverføring og nettverk for innovasjon i nært samarbeid med Sør-Trøndelag fylkeskommune og nabokommunene på den andre siden av fylkesgrensa. På den måten kan Nordmøre og Kristiansund etablere relasjoner og innovasjonsnettverk i begge retninger, både mot den blå-grønne åkeren i Trøndelag og inn mot industri og utstyrsleverandører på Sunnmøre.

Regionale utviklingsmidler 2012-2016 (KMD/STFK) - fordeling på kommuner i Sør-Trøndelag					
Kommuner	Direkte fra STFK eller via geografiske programmer/ Bredbånd ***	RDA-midler	VRI-programmet	Innovasjon Norge (distriktsrettet tilskudd/lån)****	Totalt
1600-Sør Trøndelag *	129 931 224	1 000 000	3 619 142	13 735 550	148 285 916
1601-Trondheim	22 213 452	0	2 025 260	40 418 500	64 657 212
1612-Hemne	7 118 337	0	0	1 273 000	8 391 337
1613-Snillfjord	8 133 337	0	0	7 752 000	15 885 337
1617-Hitra	6 493 453	0	78 680	18 922 000	25 494 133
1620-Frøya	6 796 712	0	0	13 590 000	20 386 712
1621-Ørland	8 013 185	10 156 650	0	29 463 500	47 633 335
1622-Agdenes	5 697 537	3 704 190	78 680	1 130 239	10 610 646
1624-Rissa	12 250 624	23 173 840	78 680	10 270 000	45 773 144
1627-Bjugn	6 645 355	0	206 548	12 797 774	19 649 677
1630-Åfjord	7 071 666	0	59 010	12 842 000	19 972 676
1632-Roan	5 284 291	0	0	9 615 000	14 899 291
1633-Osen	5 471 239	0	0	1 773 000	7 244 239
1634-Oppdal	8 061 631	0	0	8 105 000	16 166 631
1635-Rennebu	7 430 619	0	0	3 965 000	11 395 619

1636-Meldal	5 469 191	0	0	11 376 500	16 845 691
1638-Orkdal	3 991 628	0	0	212 000	4 203 628
1640-Røros	12 209 783	0	204 000	41 909 950	54 323 733
1644-Holtålen	12 737 831	0	0	1 980 000	14 717 831
1648-Midtre Gauldal	5 978 208	10 962 120	0	5 320 000	22 260 328
1653-Melhus	2 436 476	0	0	1 050 000	3 486 476
1657-Skaun	2 327 512	0	0	100 000	2 427 512
1662-Klæbu	2 415 310	0	0	300 000	2 715 310
1663-Malvik	3 753 120	0	0	122 000	3 875 120
1664-Selbu	4 898 618	6 933 200	0	4 920 323	16 752 141
1665-Tydal	4 793 106	0	0	4 210 000	9 003 106
Mottakere utenfor Sør-Trøndelag **	13 258 595	0	0	0	13 258 595
SUM	320 882 037	55 930 000	6 350 000	257 153 336	640 315 373
* Regionale prosjekt som har hele fylket som nedslagsfelt					
** Mottakere er f.eks kommuner i andre fylker					
*** Rammene til LUK, Kysten er klar og Bredbåndsmidler er fordelt på enkeltprosjekter, og da ned på de enkelte kommunene.					

REFERANSER

Gundersen og Jukvam 2013 Inndeling i senterstruktur, sentralitet og BA regioner. NIBR Rapport 2013: 1

Orkide 2016 Utredning av framtidig regionstruktur for Nordmøre - Sluttrapport i regionutredningen fra ORKidé – Nordmøre Regionråd

Oxford Research 2015 Analyse av innovasjonssystemene i Møre og Romsdal En smart spesialisering tilnærming

Sør-Trøndelag Fylkeskommune, 2016 HANDLINGSPROGRAM FOR INNOVASJON OG VERDISKAPING SØR-TRØNDELAG

Mariussen, 2017 Entreprenørielle oppdagelsesprosesser Prosjektnotat, SINTEF, Nordlandsforskning

Møre og Romsdal Fylkeskommune 2016 Forskingsorientert og innovativt næringsliv i Møre og Romsdal Forskings- og innovasjonsstrategi 2016-2020